

Allting heter någonting Med Kolema i blickfånget

Tog nyligen del av kulturtidskriften Röstånga-Bygden Nr 2, 2019. Två artiklar fångade särskilt mitt intresse. Den första, benämnd "Var hör s-et hemma", är en återgivning av en snart 20 år gammal artikel i NST av Håkan Palm. Sagda journalist raljerar över den "nyblivne doktorn" och hans oförmåga att avstava Röstånga korrekt. Jag kan väl bara konstatera att den nyblivne doktorn är undertecknad och avstavningen är produkten av ett avstavnings-program i en dator. Det är i förordet som denna avstavning förekommer och sedan nämns inte Röstånga. Förord är inte en formell del av en doktorsavhandling, utan snarare en ingress för att tacka olika personer och berätta lite om sig själv. Avstavningen är i detta sammanhang fullkomligt ointressant. Avhandlingen består därefter av 260 sidor som diskuterar olika aspekter av Skåne under järnåldern, och den erhöll Vetenskaps societeten i Lunds pris som 2002 års bästa doktorsavhandling. Om detta skriver Palm intet. Hur ortnamnet Röstånga skall avstavas och tolkas har debatterats under lång tid, och någon slutlig lösning finns ej och kommer troligen aldrig att finnas. Sådant måste man ibland acceptera. Tidningsartiklar, liknande Palms, får vi tyvärr leva med när ambitionen att fabulera och skriva billiga artiklar hos vissa journalister vida överstiger logik och faktiskt kunnande.

Så till den andra artikeln: "Vad betyder Kolema?" av Måns Sjöberg. Som Sjöberg framhåller är den tidigast kända stavningen av Kolema *Kollemathe* (1472). Namnet är sammansatt av *kolle* och *mathe*. Efterleden är *mad*, i betydelsen sank äng, och ordet finns belagt i olika former i en rad forna språk i norra och västra Europa, bl.a. forndanska och fornsvenska. Kolema mader är välkända och var innan vattenregleringar en del av ett våtmarksområde längs Lilla Bäljaneå. Dess utbredning framgår klart på den Skånska Rekognosceringskartan (Fig. 1), och sträcker sig genom marker som tillhör Röstånga, Nackarp, Kolema, Härsnäs,

Ljung och Västra Forestad; de två senare i Riseberga socken. Angående förleden, *kolle*, framför Sjöberg tolkningen *kulle*. Detta är ett alternativ till det allmänt vedertagna, dvs. att förleden skall tolkas som *kol* i betydelsen svart jord eller verbet att *kola*, vilket innebär att man tillverkat träkol.

Fig. 1. Våtmarksområde längs Lilla Bäljaneå enligt Skånska Rekognosceringskartan. Observera namnet Önshög som syns svagt under West Foresta

Sjöbergs tolkningar av ortnamnet Kolema blir "maden ovanför backen" eller "maden på kullen". Dessa tolkningar är motsägelser och rimmar dåligt med topografin i Kolema. Mader är sank och låglänta, och ligger aldrig ovanför en backe eller på en kulle. Där Sjöbergs beskrivna cykelfärd börjar, vid Kolemabackens rot, mäter vi 53 m.ö.h. och längst upp på backen 64 m.ö.h. Kolema by ligger på ca 60 m.ö.h., ungefär lika högt som Norregård och Knutshög. Maderna, däremot, börjar strax väster om Kolemabacken på en höjd av 51 m.ö.h. och vid gränsen till Västra Forestad i Riseberga socken är höjden 44 m.ö.h. Sistnämnda är den lägsta punkten i Kolema och i hela Röstånga socken för övrigt (såvida inte Odensjön är bottenlös).

Min åsikt är att förleden i ortnamnet Kolema skall sökas i verbet *att kola* och det finns

flera skäl till detta. Det finns tre kända områden i Röstånga socken som är registrerade i fornminnesregistret som järnframställningsplatser (Fornsök, L1989:4998, L1989:6221 och L1989:5720) och på dessa har påträffats slaggstycken av lågteknisk typ. Platserna är alla belägna på smärre höjder invid Kolema mader. En fjärde järnframställningsplats finns i ett liknande läge precis invid Västra Forestad by (L1987:1300). Tydligt samlar sig ett järnframställningsområde kring Lilla Bäljaneå och säkerligen har det funnits fler platser än de vi känner till idag. För järnframställning behöver man myrsmalm. Denna finner man ofta lokalt, i närbelägna mossar. För ett antal år sedan observerade jag att vattnet i ett dike invid den lilla Myremossen var starkt rostfärgat. Järn kan också tillverkas av s.k. rödjord. För järnframställning behövs också stora mängder träkol, och kolning i Kolema indikeras redan av ortnamnet. Ett markstycke nära de kända järnframställningsplatserna kallas Kullmanshög vid laga skifte 1832 (Lantmäteriet, Akt L162-6:2). Detta namn är svårtolkat. Rör det sig om ett personnamn, Kullman, eller handlar det om "kolar mannen"? Flera områden på de sankta maderna och flera mindre kullar där invid är skogsbevuxna enligt Skånska Rekognosceringskartan. Rimligtvis växte det mycket al som lämpar sig utmärkt för tillverkning av träkol. Invid Norregård dyker namnet Kohlaplatzen upp på ett markstycke vid laga skifte. Här råder det ingen tvekan om att det rör sig om tillverkning av träkol, och att det säkerligen funnits milor eller kolningsgropar på platsen. Möjligen har Norregårds placering, dvs. skilt från övriga gårdar i byn, sitt ursprung här. Gårdens ekonomi var primärt baserad på järnframställning, som var elfdängd verksamhet, och skulle hållas på avstånd från andra gårdar.

Järnframställning blev en innovation under järnåldern och vissa områden kom att präglas av denna produktion. I Skåne är järnframställningen under den tidiga järnåldern (500

f.Kr.-400 e.Kr.) främst belagd inom de nordvästa och nordöstra slättbygderna. Under yngre järnålder (400-1000 e.Kr.) är spåren få, medan den medeltida järnframställningen främst är knuten till de norra och inre delarna av landskapet. Norra Skåne kom att bli något av Danmarks "Bergslagen" under medeltiden med en förhållandevis stor produktion. Denna blev olönsam och dog ut efter freden i Roskilde 1658. Skåne blev då en del av Sverige och fick därmed tillgång till det betydligt lönsammare bergslagsjärnet.

Hur gamla är då lämningarna efter järnframställningen i Kolema (Fig. 2)? Detta låter sig svårligen avgöras, då inga undersökningar har genomförts. Vissa indirekta tecken finns dock. Lilla Bäljaneå är ett vattensystem med en längd av ca 13 km. Det har sina källor i områdena söder om Ask kyrkby och rinner ut i Rönne å vid Västra Forestad. Järnframställ-

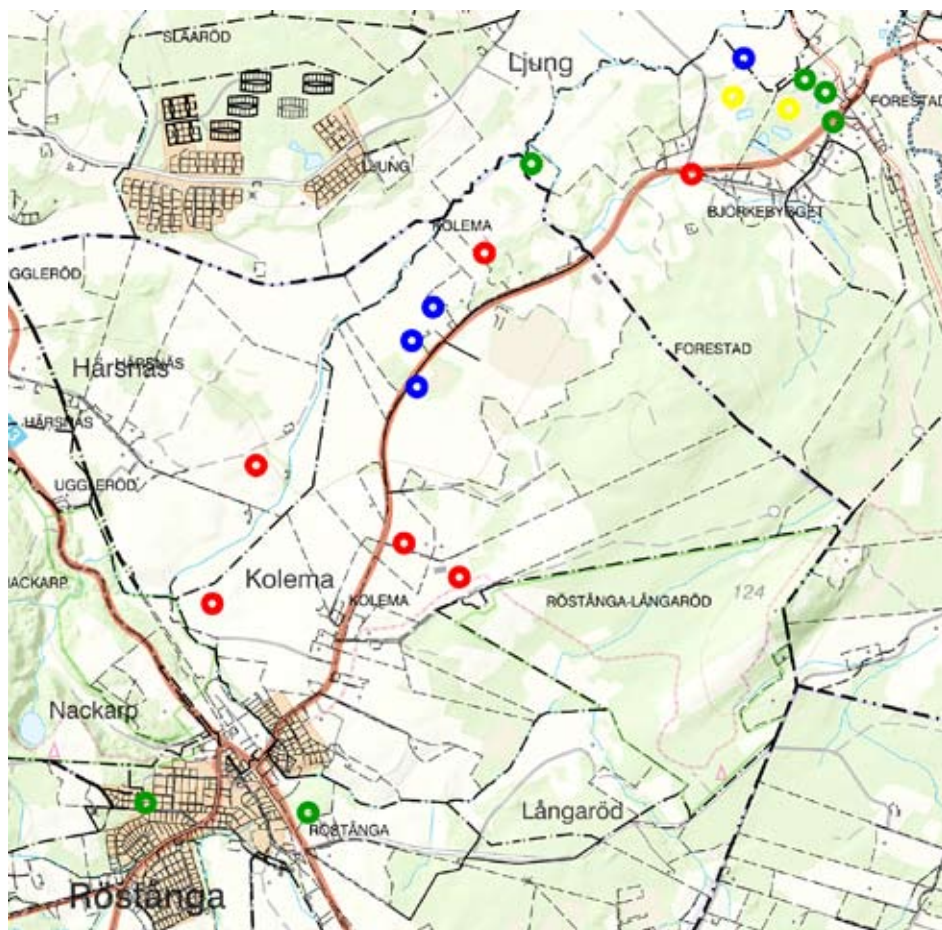

Fig. 2. En järnåldersbygd kring Lilla Bäljaneå. Rött-bosättningar/gårdar, Grönt-gravanläggningar, Blått-järnframställningsplatser, Gult-Onshög och Forestad mosse

ningsplatserna i Kolema samlar sig till åkrarna väster om länsväg 1863 och Skeamossen, och, som sagt, finns det en fjärde invid Västra Forestad. Gravanläggningar från järnåldern, vissa av dem svåra att bedöma, finns på ett par ställen inne i Röstånga by och på ett par

ställen i Västra Forestad. Vid Röstångamölla och Duveskog, uppströms Lilla Bäljaneå, finns ytterligare spår efter järnåldersgravar. Inom området finns också mer eller mindre säkra belägg för bosättningar, sannolikt gårdar. Vid Damsgården i Västra Forestad undersöktes för några år sedan delar av en järnåldersgård. Bl.a. undersöktes brunnar, varav en innehöll ett träkärl. En annan gård har säkert legat inom Kolema 1:3 och/eller 2:10. Här uppges att man ha påträffat "1 rund stensättning med vit hård innerdel", vilket låter som en ugn. Då det ej finns uppgifter om järnslag från platsen är ugnen sannolikt av typen "lågtemperaturugn", främst nyttjad för matlagning. Från området kommer också två sländtrissor och en "amulett av kvarts" (Fornsök, L1989:5045 och L1989:5690). De förra är former som vi känner väl från järnåldersplatser, medan den senare mycket väl kan vara en pärla. I så fall rör det sig sannolikt om bergskristall och inte kvarts. Från Härsnäs 2, troligen någonstans mitt emellan Härsnäs by och Knutshög, kommer en s.k. spetsoval eldslagningssten (Strömberg 1961). Formen är känd från rika gravar och de stora danska offerfynden med vapen, men också från bosättningar. Dateringen är ca. 300-500 e.Kr. Två gårdar indikeras av förhöjda fosfatvärden i markerna (Arrhenius 1934). Den ena ligger på höjden norr om utfartsvägen från Norregård. Den andra ligger mellan Norregård och "Dröften", dvs. vägen upp till parkeringen till Jällabjär naturreservat. Ytterligare en gård bör ha legat på en smärre höjd väster om Kolema by, och där Lilla Bäljaneå gör en krök vid reningsverket. På höjden återkommer namnet Toftbacken i olika kombinationer vid laga skifte. Namn på *-toft* eller *-tomt* där det inte finns, eller har funnits, någon känd bebyggelse, tyder på nedlagda bebyggelser. Inte sällan rör det sig om bebyggelser från järnålder eller tidig medeltid. I min ägo har jag en sländtrissa som min farfar, Olof Persson, funnit i markerna (Fig. 3). Jag kan inte säga exakt var den kommer ifrån, men säkerligen Kolema där han levde hela sitt liv. Denna förstärker ytterligare bilden av en järnålderbefolkning inom området. Ytterligare ett område måste framhållas. På markerna till Västra Forestad, nära Lilla Bäljaneå, finns en markant höjd som kallas Onshög (Skånska Rekognosceringskartan; Lantmäteriet AktK102-17:1). Med stor sannolikhet ingår gudanamnet Oden i förleden, dvs. den mäktigaste asaguden. Invid höjden ligger Forestad mosse och härifrån kommer en glasbägare, tillverkad i romarriket och med datering till ca 200-400 e.Kr. Sannolikt har bägaren offrats, och tillsammans med Onshög är detta troligen ett område som spelat roll inom den förkristna religionen eller kulturen.

Fig. 3. Sländtrissa från Kolema. Privat Bertil Helgesson

Att det funnits en etablerad järnåldersbygd runt Lilla Bäljaneå är uppenbart. Denna var säkerligen primärt agrar, men tecknen tyder på både en specialiserad produktion (av järn), utbyte med andra områden (glasbägaren) och rituella funktioner. Någon gång under medeltiden etableras Kolema by, och troligen också Norregård, i sina nuvarande lägen. Järnhandlingen spelar säkert en avgörande roll fram till 1658, varefter byn får den agrara prägel den fortfarande har idag. När området tidigast börjar kallas Kolema, och hur det då stavades, kan vi bara spekulera i. Det skulle dock inte förvåna mig om vi skall söka dess rötter en bra bit ner i järnålder.

Bertil Helgesson, Fil. Dr./Arkeolog

För den som vill fördjupa sig:

Arrhenius, O. 1934. Fosfathalten i skånska jordar. *Sveriges Geologiska Undersökning. Årsbok*, 28 (1934). Stockholm.

Björk, T. 2009. Vems var järnet? Om järn och makt i skånsk järnålder. Helgesson, B. (red.). *Järnets roll. Skånelands och södra Smålands järnframställning under förhistorisk och historisk tid*. Kristianstad: Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne.

Helgesson, B. 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner*. Uppåkrastudier 5. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 38. Lund.

Helgesson, B. 2011. Jakten på den försvunna trakten - vad jord och ord mände gömma. Håkansson, A. & Rosén, C. (red.). *Landskaparna*. Utskrift 11. Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland. Halmstad.

Strömberg, M. 1961 I. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Textband.* Acta Archaeologica Lundensia series in 4° N° 4. Malmö.

Strömberg, M. 1961 II. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Katalog und Tafeln.* Acta Archaeologica Lundensia series in 4° N° 4. Malmö.

Vikstrand, P. 2013. *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen.* Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.

Fornsök <https://app.raa.se/open/fornsok/>

Lantmäteriet, Historiska kartor <https://historiskakartor.lantmateriet.se/historiskakartor/search.html>

Skånsk ortnamnsdatabas <https://www.isof.se/sprak/namn/ortnamn/skansk-ortnamnsdatabas/sok-i-databasen.html>

Skånska Rekognosceringskartan <https://www.lansstyrelsen.se/skane/samhalle/kulturmiljo.html>
